

Mabadiliko ya Maana ya Kitenzi KATA katika Lugha ya Kiswahili

M. J. Kibiki na P.S. Malangwa

Ikisiri

Makala haya yanajadili mabadiliko ya maana kama yanavyojitokeza katika kitenzi KATA. Kitenzi KATA kama sehemu ya msamiati wa Kiswahili kina tabia ya pekee ya kupanuka kimaana. Licha ya kitenzi hicho kuwa na maana yake ya msingi¹, huchanua maana nyingine nyingi za ziada² ambazo hutofautiana na maana hiyo ya msingi. Mabadiliko ya maana ya kitenzi hiki hujibainisha zaidi katika muktadha wa matumizi yake. Katika kujadili mabadiliko hayo, makala haya yanabainisha muktadha mbalimbali ambamo kitenzi KATA hutokea na maana mbalimbali zinazochanuzwa kutokana na muktadha wa matumizi yake. Pia, makala haya yanaweka wazi sababu za mabadiliko ya maana katika kitenzi hiki na athari zake kisemantiki.

1.0 Utangulizi

Neno 'mabadiliko' ni wingi wa nomino 'badiliko' ambalo kwa mujibu wa TUKI (2004) lina maana ya hali inayokuwepo baada ya kutokea mageuzo (geuko) fulani. Nomino 'badiliko' imetokana na kitenzi 'badilika' chenye maana ya kuwa na hali au tabia tofauti na mwanzo (TUKI, 2004). Hivyo basi, dhana ya mabadiliko inahusisha tofauti mbalimbali katika hali au tabia ya kitu kwa kuihusianisha na ilivyokuwa hapo awali. Mwanaisimu Aitchson (2001) anaeleza kuwa kila kitu katika ulimwengu huu kipo katika hali ya mabadiliko. Akiyahusisha mabadiliko hayo na lugha, Sapir (1949) anaeleza kuwa, hakuna kitu ambacho ni tuami kwa asilimia mia moja. Kila neno, elementi ya kisarufi, msemu, sauti au mkazo hubadilika taratibu na kurekebisha na mkondo usiodhahiri. Madai haya ya Sapir, yameungwa mkono na wanazuoni wengine wa isimu kama vile Lehmann, (1963), Hjelmslev, (1970), Byonon, (1990), Katamba na wenzie, (1996), Yule (1996), Stewart na Nathan (1998), Crowley (1998), Poole (1999), Hudson (2000), Aitchson (2003), Crystal (2003), Cruse (2004), Campbell (2004), Monnelly (2005), Shukla na Linton (2006), Akmajian na wenzie (2010), Wijaya na Yeniterzi (2011), Fromkin na wenzie (2011) na Zahid (2012). Shukla na Linton (2006), kwa mfano, wanaeleza kwamba lugha zote hubadilika kulingana na wakati. Kila lugha ni zao la mabadiliko na huendelea kubadilika kadiri inavyotumiwa na jamii ili kukidhi mahitaji ya kimawasiliano.

Aidha, Katamba na wenzie (1996) wanaeleza kwamba, sifa mojawapo ya lugha ni kubadilika katika vipengele vyake vyote vya kisarufi. Vipengele hivyo ni

¹ Maana ya msingi ni ile ambayo ndiyo hasa maana ya asili ambayo kutokana na maana hiyo maana za ziada huweza kuchanuzwa (Zgusta, 1971). Katika kamusi maana ya msingi huelezwa kwanza na kisha kufuatiwa na maana za ziada.

² Maana za ziada ni maana zinazochanuzwa zaidi ya ile maana ya msingi ya neno husika.

pamoja na sauti, maumbo ya maneno, msamiati, miundo ya tungo na maana. Katika kufafanua zaidi suala la mabadiliko ya lugha Crystal (2003) na Campbell (2004) wanadokeza kuwa mabadiliko katika lugha ndiyo uhalisia wenyewe wa maisha ya lugha kwani hayawezi kuzuilika wala kukwepeka. Kwa misingi hiyo, mabadiliko ya lugha yanaweza kufasiliwa kuwa ni mchakato ambao sauti, maumbo ya maneno, msamiati, maana, muundo na vipengele vingine vya lugha hubadilika kutoka kipindi kimoja hadi kingine.

Kutokana na tabia hii ya lugha kubadilika katika vipengele vyake vyote, ni dhahiri kuwa mfumo wa maana pia huathiriwa. Shukla na Linton (2006) wanadokeza kuwa mabadiliko ya maana katika lugha yanajibainisha zaidi katika ngazi ya neno. Wakiishadidia hoja hiyo, Lehmann (1963), Stewart na Nathan (1998), Cruse (2004), Hollmann (2009), Wijaya na Yeniterzi (2011) na Zahid (2012) wanakubaliana kuwa maana za maneno si tuami bali hubadilika kutoka kipindi kimoja hadi kingine.

Kwa upande mwingine, Radford na wenzie (2002) wanaeleza kuwa maneno mengi katika lugha ni ya kipolisemia³. Wanafafanua kuwa kadiri muda unavyopita maana tofauti huingizwa katika lugha na hivyo kusababisha maana za maneno hayo kuongezeka au kubadilika. Wakifafanua zaidi suala la mabadiliko ya maana za maneno Ullmann (1957) pamoja na Wijaya na Yeniterzi (2011) wanaeleza kuwa neno linaweza kutunza maana yake ya msingi na huku likiendelea kupata maana nyingine nyingi za ziada. Maana hizi za ziada huweza kupata mashiko zaidi na hivyo kutumiwa zaidi na wazungumzaji wa lugha kuliko ile maana ya msingi. Wakichunguza vitenzi vya lugha ya Kiingereza, Pickering na Frisons (2001) na Samvelian na wenzie (2011) wanaeleza kuwa vitenzi vingi katika lugha hiyo vina tabia ya kipolisemia. Hivyo, licha ya vitenzi hivyo kuwa na maana zake za msingi, vina uwezo wa kuchanua maana nyingine nyingi za ziada. Makala haya ni matokeo ya nadharia tete waliyoiibua wataalamu hawa kuhusiana na vitenzi kuwa na uwezo mkubwa wa kubadilika kisemantiki. Hii ina maana kwamba licha ya kitenzi KATA kuwa na maana yake ya msingi, kinachanua maana nyingine nyingi za ziada. Makala haya yanajadili maana mbalimbali zinazochanuzwa na kitenzi KATA, sababu za mabadiliko hayo pamoja na athari zinazosababishwa na mabadiliko hayo.

³ Maneno ya kipolisemia ni maneno ambayo yana maana mbili au zaidi zinazokaribiana sana kama vile neno *kupe* kwa maana ya mdudu na *kupe* kwa maana ya mtu anayeishi kwa kutegemea wengine (TUKI, 2004). Katika kamusi, maneno hayo hupangwa katika kidahizo kimoja.

2.0 Mbinu za Utafiti

Data iliyotumika katika makala haya imepatikana kwa kutumia mbinu kuu mbili za utafiti. Mbinu hizo ni mbinu ya maktabani na mbinu ya hojaji. Mbinu ya maktabani ilihusisha usomaji wa kazi za fasihi na magazeti. Kazi za fasihi zilizotumiwa ni riwaya tatu ambazo ni Riwaya ya *Walenisi*, Riwaya ya *Haini* na riwaya ya *Siku za Mwisho wa Uhai Wangu*; na Tamthiliya tatu ambazo ni *Safari ya Chinga*, *Amezidi* na *Nguzo Mama*. Magazeti yaliyotumiwa ni yale yaliyochapishwa kwa lugha ya Kiswahili. Magazeti hayo ni magazeti rasmi⁴ na yasiyo rasmi (maarufu kama magazeti ya udaku)⁵. Kwa kuwa magazeti rasmi yaliyochapishwa kwa lugha ya Kiswahili ni mengi, magazeti mawili yaliteuliwa, nayo ni gazeti la *Mwananchi* linalochapishwa na *Mwananchi Communication Limited* na *Tanzania Daima*, linalochapishwa na *Free Media Limited*. Yote hutolewa kila siku. Na kwa upande wa magazeti yasiyo rasmi, magazeti mawili pia yaliteuliwa, ambayo ni *Risasi* linalochapishwa na *Global Publishers Limited* kila Jumatano na Jumamosi na gazeti la *Kiu* linalochapishwa na *Kiu Investment Co. Limited* na linalotolewa kila Jumatatu na Ijumaa. Aidha, magazeti yaliyosomwa ni yale yaliyochapishwa kuanzia tarehe 21/11/2011 mpaka tarehe 24/12/2011. Katika uteuzi wa kazi hizi kigezo kilichotumika ni uwakilishi sawa na uwepo wa taarifa zinazohusu kitenzi hiki katika maandiko yaliyoteuliwa.

Mbinu ya pili iliyotumika ni mbinu ya hojaji. Mbinu hii ilihusisha uandaaji wa fomu maalumu zenye nukuu ya tungo zenye kitenzi KATA na kuwaomba watafitiwa waeleze maana za kitenzi hicho kulingana na tungo hizo. Pia watafitiwa waliombwa watoe tungo zenye kitenzi hicho pamoja na maana nyingine zinazochanuzwa na tungo hizo. Watafitiwa waliojaza hojaji hizo ni wahadhiri 10 wanaofundisha kozi za Kiswahili waliopo kati wa Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Kampasi Kuu ya Mwalimu J.K. Nyerere na wanachuo 10

⁴ Magazeti rasmi ni yale yanayotoa taarifa rasmi za ndani na nje ya nchi. Taarifa hizo huhusu matukio halisi ambayo kwa kawaida hutokana na mamlaka au chanzo fulani maalumu au kutolewa kwa namna na katika mazingira rasmi ya kutolewa habari husika. Magazeti haya huendana na kaida katika jamii, kisheria na kiutamaduni (Kihore, 2004). Magazeti katika kundi hili yana majina jumuishi kama vile *Mtanzania*, *Mwananchi*, *Majira*, *Rai*, *Tanzania Daima* na kadhalika.

⁵ Magazeti ya udaku ni yale yasiyo na taarifa rasmi. Hubeba mada mbalimbali zinazohusu mambo ya watu wa mitaani, masuala ya kidini, na vichekesho. Magazeti haya yana sifa ya kuwa na taarifa zinazohusu vituko, visa, na vitimbi vya watu. Hujihusisha zaidi na maisha binafsi ya mtu au makundi ya watu hasa watu maarufu katika jamii. Mambo yanayozungumzwa si mambo ya kuaminika au kupokelewa moja kwa moja au kwa urahisi na kila mtu. Kutokana na hali hiyo huwa hayachukuliwi kama ni taarifa rasmi (Kihore, 2004). Miongoni mwa magazeti haya ni *Kiu*, *Uwazi*, *Kashehe*, *Risasi* na *Ijumaa*.

wa shahada ya kwanza mwaka wa tatu wanaosoma kozi za Kiswahili ikiwemo kozi ya semantiki katika Chuo hicho. Uchambuzi wa data umefanyika kwa njia ya maelezo ambapo vipengele muhimu vimebainishwa na kutolewa maelezo (Kothari, 2004).

3.0 Mkabala wa Kinadharia

Zipo nadharia mbalimbali zinazojadili masuala ya maana katika lugha. Fodor (1980), kwa mfano, anaainisha nadharia zifuatazo zinazoeleza maana ya maana: *maana kama kitajwa, maana kama dhana, maana kama mwitiko, maana kama matumizi, maana kama ukweli, maana kama umuhimu, maana kama tendo uneni, maana kama uthibitifu na maana kama uchanganuzi*. Kati yake ni nadharia nne tu ndizo zilizojadiliwa zaidi na wataalamuu wa isimu na ndizo zinazofanua zaidi maana katika ngazi ya neno, ambapo pia makala haya yanajadili maana ya kitenzi (yaani neno) KATA. Nadharia hizo nne ni zile za maana kama kitajwa, maana kama dhana, maana kama mwitiko na maana kama matumizi. Nadharia ya maana kama kitajwa hudai kuwa umbo la kiisimu hurejelea kitu halisi kinachotajwa na umbo hilo. Kwa mfano, mtu akitaja neno *kiti* basi ili uelewe maana yake inabidi ukijue hicho kitu halisi kinachoitwa kiti katika ulimwengu halisi (Fodor, 1980 na Akmajian na wenzie, 2010). Aidha, kuhusu nadharia ya maana kama dhana inaelezwa kwamba maana ya umbo la kiisimu ni wazo au dhana inayohusishwa na umbo hilo na iliyomo akilini mwa mtu yeyote alijuaye umbo hilo (Palmer, 1976; Lyons, 1987 na Akmajian na wenzie, 2010). Hii ina maana kwamba maneno ni alama ya mawazo yaliyomo akilini mwa watumiaji wa lugha inayohusika. Na ili kujua maana za maneno fulani lazima ujue mawazo yaliyomo akilini mwa mzungumzaji. Kwa upande mwingine, kuhusu nadharia ya maana kama mwitiko, inaelezwa kwamba maana ya tamko lolote au umbo la kiisimu ni ule mwitiko wa msikilizaji. Matamko mawili huwa na maana sawa ikiwa yatasababisha mwitiko unaofanana (Lyons, 1987). Halikadhalika, nadharia ya maana kama matumizi inaeleza kwamba maana ya umbo la kiisimu ni matumizi yake katika muktadha wa tungo au katika muktadha wa mazungumzo. Kwa hali hiyo, mtu hapaswi kuuliza maana ya neno bali aangalie muktadha wa matumizi yake ili kung'amua maana (Ullmann, 1962; Lyons, 1987; Akmajian na wenzie, 2010 na Riemer, 2010). Kutokana na ufafanuzi huu mkabala ambao umeteuliwa kuongoza mjadala katika makala haya ni mkabala wa maana kama matumizi kwani lengo la makala haya ni kujadili maana mbalimbali zinazochanuzwa na kitenzi KATA kinapotumika katika muktadha wa tungo.

Nadharia ya maana kama matumizi iliasisiwa na mwanafalsafa Wittgenstein (1953) katika kitabu chake cha *Philosophical Investigation* (Riemer, 2010; Akmajian na wenzie, 2010). Wittgenstein anaeleza kuwa ni kosa kubwa

kuweka mipaka ya maana kama ambavyo nadharia za maana kama dhana, mwitiko na kitaja zinavyofanya, kwani kwa kufanya hivyo ni sawa na kuweka mipaka ya thamani ya umbo lenyewe la kiisimu na hivyo, kinachopaswa kuzingatiwa ni matumizi yake. Nadharia hii imejikita katika kusisitiza kuwa maana ya neno katika lugha ni matumizi yake; hivyo, haina haja ya kuuliza neno hili lina maana gani bali angalia neno hilo linatumikaje (Ullmann, 1962; Lyons, 1987; Fodor, 1980; Akmajian na wenzie, 2010 na Riemer, 2010). Nadharia hii husisitiza kuwa maana ya neno huakisi uwezo wetu wa kulitumia neno hilo kulingana na mfumo wa maisha. Matumizi ya maneno huakisi utamaduni wa jamii ambamo maneno hayo yanatumika (Riemer, 2010). Riemer (2010) anaeleza kuwa namna bora ya kuelezea maana kisayansi ni kuepuka dhana zisizoonekana wala kuthibitika na badala yake tuangalie uhalisia wa lugha, yaani matumizi ya lugha kwa kuzingatia muktadha. Naye Wittgenstein (1953) anafafanua zaidi kuwa lugha hufungamanishwa na tabia zetu na namna tunavyohusiana na watu wengine. Tunatumia lugha kutoa amri, kujibu maswali, kusalimiana, na kadhalika. Hivyo, lugha ni lazima itazamwe kama chombo na si kitu dhahania. Uelezeaji wa maana ya umbo lolote la kiisimu ni lazima uzingatie namna lugha inavyotumika. Katika kushadidia zaidi juu ya umuhimu wa nadharia hii, Tobing (2010) anaeleza kuwa maana za maneno hazitakuwa na uvulivuli kama zitakitwa katika muktadha wa matumizi. Fodor (1980) anaeleza kuwa nadharia hii haibagui umbo lolote la kiisimu lenye maana. Maneno ya Kiswahili kama 'na', 'ya', 'wa' 'kwa' na 'la' ambayo hayana kitajwa wala hayawezi kuashiria dhana fulani akilini huweza kuelezewa kwa kutumia nadharia hii ya maana kama matumizi.

Aidha, Wijaya na Yeniterzi (2011) wanaeleza kuwa maneno hubadilika kimaana na mabadiliko hayo huakisiwa namna au jinsi maneno hayo yanavyotumika katika muktadha tofauti. Wazo hili pia linaisitatizwa na Mkude (1995) kuwa kuna vitenzi vya Kiswahili ambavyo hutumika kurejelea matendo mbalimbali na kwa kuwa vitenzi hivyo vina mawanda mapana kimatumizi, basi maana sahihi hutegemea zaidi muktadha wa kimatumizi. Tabia hiyo ndio inayoelekea kujitokeza katika kitenzi KATA. Uchunguzi juu ya mabadiliko ya maana za kitenzi hiki katika makala haya unaegemea muktadha wa matumizi ya kitenzi hicho katika tungo. Sehemu inayofuata inajadili maana ya msingi ya kitenzi KATA na jinsi kitenzi hicho kinavyobadilika kimaana kwa kuchanua maana nyingi za ziada.

4.0 Maana ya Msingi ya Kitenzi KATA

Maana ya msingi ya kitenzi KATA, kwa mujibu wa TUKI (2004), ni *kupitisha kitu chenye makali kama vile kisu au makasi kwenye kitu ili kukigawanya katika*

visehemu. Katika kamusi hii haijatolewa mifano ya kutosha ya tungo zinazobeba maana ya msingi ya kitenzi hiki. Mfano pekee unaotolewa ni *Kata kitambaa* ikiwa na maana ya *kukigawanya kitambaa katika visehemu kwa kutumia kitu chenye makali*. Sehemu ya data iliyopatikana kutoka katika riwaya na magazeti inaonesha wazi namna kitenzi hiki kinavyotumika huku kikichanua maana hiyo ya msingi:

1. Wananchi wengi hususani wale wa vijijini **hukata** miti ovyo, hali inayopelekea uharibifu wa mazingira. (Gazeti la *Mwananchi*, tarehe 19/12/2011, Uk. 4).
2. Hakukuwa na njia nyingine mbadala ya kutibu kansa iliyoenza mguuni mwangu zaidi ya **kuukata** mguu huo, alisema kijana huyo (Gazeti la *Risasi* 14/12/2011Uk. 5).

Katika mifano hii, kitenzi KATA katika tungo Na. 1 kinachanua maana ya *kupitisha kitu chenye makali kama vile panga au shoka kwenye mti ili kuugawanya mti huo*. Halikadhalika, katika tungo Na. 2 kitenzi hiki bado kinabeba maana ya msingi ya *kutenganisha kiungo cha binadamu ambacho ni mguu, kwa kutumia kifaa chenye ncha kali*. Kwa mujibu wa data iliyokusanywa, hali hii huwa tofauti katika tungo nyingi za Kiswahili kwani kitenzi hiki hutumika kurejelea maana ambazo ni tofauti na maana hiyo ya msingi. Sehemu inayofuata inajadili namna maana hiyo ya msingi inavyobadilika kutokana na kitenzi hicho kuchanua maana nyingine mbalimbali za maana za ziada.

5.0 Mabadiliko ya Maana ya Kitenzi KATA

Maana ya msingi ya kitenzi KATA hubadilika kutokana na muktadha wa matumizi yake. Hali hii husababisha kitenzi hicho kupanuka kimaana kwa kuchanua maana nyingi za ziada. Kwa hali hiyo ni vigumu kueleza maana ya kitenzi hicho bila kuhusisha muktadha wa matumizi yake. Hivyo, muktadha wa kimatumizi ndio huukilia maana ya kitenzi hicho. Pamoja na kuzingatia muktadha wa kimatumizi wa kitenzi hiki, maana za ziada za kitenzi KATA huhusishwa na nomino fulani inayoambatana na kitenzi hiki katika tungo husika. Data ifuatayo inadhihirisha hilo:

3. Hata hivyo Tendwa alisema, Kafulila bado ana nafasi ya **kukata rufaa** ndani ya chama chake hata nje ya Chama (Gazeti la *Mwananchi*, tarehe 20/12/2011, Uk. 4).

Data hii ilipowasilishwa kwa watafitiwa, kitenzi KATA kilionekana kuchanua maana ambayo ni tofauti na maana yake ya msingi. *Kata rufaa* katika muktadha huu ina maana ya kwenda katika ngazi ya juu kwa ajili ya maamuzi zaidi. Nomino *rufaa* ndiyo inayosababisha kitenzi KATA kipoteze ile maana yake ya

msingi na kupata dhana mpya. Maana inayochanuzwa katika muktadha huu ni tofauti na ile inayochanuzwa katika tungo zifuatazo:

4. Akiwa njiani kuelekea standi ya ubungo **kukata tiketi**, Jamila alikutana na rafiki yake kipenzi ambaye waliachana muda mrefu (Gazeti la *Risasi*, tarehe 11/12/2011, Uk. 6).
5. Wambura alisema mapato hayo yalitokana na mashabiki 29,892 **waliokata tiketi** kuingia uwanjani (Gazeti la *Tanzania Daima*, tarehe 15/12/2011, Uk. 4).

Kwa kuzingatia muktadha wa tungo hizi, kitenzi KATA kimetumika sambamba na nomino *tiketi* na kuchanuzwa maana ya kulipia gharama na kupewa kipande cha karatasi kama uthibitisho. Katika data hii maana ya msingi ya kitenzi KATA haijitokezi tena. Kitenzi hiki pia kilionekana kuchanuzwa maana ya kuondoa hali fulani iliyokuwepo. Hali hiyo inayoondolewa hutegemea na nomino inayoambatana na kitenzi hiki. Mifano ya tungo zifuatazo inadhihirisha hilo:

6. Lakini sasa sisi watu wa Tanganyika tumekwisha kuonyesha nguvu yetu. Kwa njia ya TANU tumetumia nguvu zetu, kwa kufanya hivyo, **tumeikata minyororo** iliyokuwa inatuzuia kusonga mbele (Gazeti la *Mwananchi*, Tarehe 9/12/2011, Uk. 1).
7. Hizi ni baadhi tu, kati ya meseji nyingi za wasomaji wangu nimelazimika kuziweka hadharani ili kuwafikishia ujumbe wote waliotajwa humo na kama wana la kuchangia, ikibidi wafanye hivyo ili **kukata kiu zao** (Gazeti la *Tanzania Daima*, tarehe 11/12/2011, Uk. 6).
8. Alitamani tone la maji limdondokee walau **akate kiu yake** (Riwaya ya *Haini*, Uk. 99).
9. Tena tende yenyewe uitengeneze ule mkorogo nilioutengeneza siku ile. Unakatiakatia machungwa tena usiyamenye, hivyo hivyo na maganda yake ili **kukata ile harufu** ya tende (Riwaya ya *Haini*, Uk. 110).

Kwa kuzingatia tungo hizi, *kukata minyororo* katika tungo Na. 6 ni kuondoa hali fulani mbaya iliyokuwepo awali na si kutenganisha minyororo kwa kutumia kitu chenye makali. Katika tungo Na. 7, *kukata kiu* ni kuondoa dukuduku lakini *kukata kiu* katika tungo Na. 8 ni kuondoa hamu ya kunywa maji. Katika tungo Na. 9 *kukata harufu* ni kuondoa harufu. Kwa hiyo, katika tungo hizi zote kitenzi KATA kimepata dhana ya kuondoa. Kwa kuzingatia muktadha wa matumizi ya kitenzi hiki, watafitiwa waliweza kubaini tofauti za kimaana kati ya tungo Na. 7

na Na. 8. Ingawa katika tungo zote mbili kitenzi KATA kimetumika sambamba na nomino ileile, yaani *kiu* maana inaonekana kuwa tofauti kutegemea na kile kinachoondolewa. Hali kama hiyo inajitokeza pia katika tungo zifuatazo:

10. Katika tamasha hilo la muziki, Lulu alionyesha umahiri wake wa **kukata kiuno** jambo lililowafanya mashabiki wengi kupigwa na butwaa (Gazeti la *Kiu*, tarehe 9/12/2011, Uk. 3).
11. Alikuwa ni binti mrembo aliyeimudu hasa fani ya mapenzi kwani Beni alikiri wazi kuwa hajawahi kutana na mwanamke aliyejua **kukata kiuno** awapo kitandani kama Jamila (Gazeti la *Kiu*, tarehe 11/12/2011, Uk. 4).

Katika tungo Na. 10 na Na. 11 kitenzi KATA kimetumika sambamba na nomino *kiuno* na kuchanua maana ya kuzungusha, kucheza kiuno au kunengua. Watafitiwa walionyesha tofauti za kimaana katika tungo hizi mbili hasa kwa kuzingatia muktadha wa tungo. Kwa mfano, wakati tungo Na. 10 inaashiria kuzungusha, kucheza kiuno au kunengua kufuata mdundo wa muziki, tungo Na. 11 inaashiria maana ya kuzungusha, kucheza kiuno au kunengua wakati wa kujamiiana Watafitiwa hao waliweza kubaini tofauti hizi za kimaana kutokana na muktadha wa tungo hizo. Hii inadokeza ukweli kwamba wakati mwingine ili kung'amua maana ya neno inalazimu kuangalia muktadha wa tungo nzima. Mathalani kitenzi KATA kinaweza kutumika sambamba na nomino *kauli* na kuchanua maana tofauti kutegemea na matumizi yake katika tungo husika. Hebu tazama tungo zifuatazo, kwa mfano:

12. Kabla hajamaliza aliyotaka kuyasema, **kauli** yake **ikakatwa** na sauti ya ule mlio wa ukuta (*Riwaya ya Walenisi*, Uk. 52). Alipofika alimkuta tayari **ameshakata kauli** (*Riwaya ya Siku za Mwisho wa Uhai Wangu*, Uk. 99).

Katika tungo Na. 12 *kata kauli* ina maana ya kudakiza mtu kabla hajamaliza kuongea lakini katika tungo Na. 13 *kata kauli* ina maana ya kushindwa kabisa kuongea kutokana na maradhi au mauti. Maana nyingine inayochanuzwa na kitenzi hiki ni ile ya kusitisha. Kile kinachositishwa hutegemea nomino iliyoambatana na kitenzi KATA katika muktadha wa tungo inayohusika. Tazama data ifuatayo, kwa mfano:

14. Baada ya **kukata simu** aliyopiga ofisini, palepale Mike alizungusha namba ya Beatrice (*Riwaya ya Siku za Mwisho wa Uhai Wangu*, Uk. 48).
15. Tangu nilipomueleza mpenzi wangu kuwa sipo tayari kufanya mapenzi mpaka tuoane **alikata** kabisa **mawasiliano**. Anti

naomba ushauri nifanyeje kwani bado nampenda (*Gazeti la Kiu*, tarehe 21 /11/2011, Uk. 7).

16. **Mazungumzo** yao **yalikatwa** katikati na sauti ya ukuta uliokuwa ukigongwa kutokea upande wa pili wa chumba chao (*Riwaya ya Walenisi*, tarehe Uk. 52).
17. Tabia hii ya TANESCO ya kutotoa taarifa mapema wanapotaka **kukata umeme** ina madhara makubwa kwa wananchi (*Gazeti la Mwananchi*, tarehe 18/12/2011, Uk. 5).
18. Ni takribani miezi mitatu sasa tangu DAWASCO **walipokata maji** huku kwetu. Alinukuliwa mmoja wa wananchi wa kijiji hicho (*Gazeti la Kiu*, tarehe 21/11/ 2011, Uk. 7).

Katika mifano hii, kitenzi KATA kinachanua maana ya kusitisha. Kinachositishwa ni mawasiliano katika tungo Na. 14 na Na. 15 lakini katika tungo Na. 16 kinachositishwa ni mazungumzo. Halikadhalika, katika tungo Na. 17 kinachositishwa ni huduma ya umeme na katika tungo Na. 18 kinachositishwa ni huduma ya maji. Hivyo, ni wazi kuwa maana ya msingi imebadilika kabisa na kitenzi hicho kimepata maana mpya ambayo ni kusitisha. Watafitiwa waliongeza tungo nyingine inayoonesha kuwa kitenzi KATA huweza kutumika sambamba na nomino *maji* kuchanua maana ambayo ni tofauti na ile inayochanuzwa katika tungo Na. 18 hapo juu. Tazama data ifuatayo:

19. Nilimkuta bar **akikata maji** ile mbaya.

Katika data hii *kukata maji* kulielezwa kuwa ni kunywa kinywaji, hususan pombe, kupita kiasi. Maana hii ni tofauti na ile ya kusitisha huduma ya maji inayochanuzwa katika tungo Na. 18 japo kitenzi ni kilekile na nomino ni ileile. Hali hiyo pia ilionekana kujitokeza katika tungo ifuatayo iliyotolewa na watafitiwa:

20. Ile meli ni balaa, maana **inakata maji** ile mbaya.

Katika muktadha wa tungo hii *kukata maji* ina maana ya kuendesha chombo cha majini kwa kasi kubwa. Kitenzi hiki huchanua pia maana ya kwenda uelekeo fulani kama vile kulia, kushoto na kadhalika. Tungo zifuatazo zinaonekana kuchanua maana hiyo:

21. “Geuza gariiii” Mike alimwamuru dereva wa tekisi na bila ubishi, dereva alipiga ‘norinda’ gari likatimua vumbi na **kukata kona** (*Riwaya ya Siku za Mwisho wa Uhai Wangu*, Uk. 64).

22. **Alikata mkono wa kulia** kuelekea msikitini mabati, huyo moja kwa moja mpaka kisimamajogoo na alipofika nyumbani mtoto analia. (Riwaya ya *Haini*, Uk. 151).

Katika tungo hizi, kitenzi KATA kinapata maana ya kwenda uelekeo fulani. Uelekeo huo hutegemea nomino iliyotumika sambamba na kitenzi KATA pamoja na muktadha wa kimatumizi ndani ya tungo inayohusika. Katika tungo Na. 21 *kata kona* ina maana ya kuelekea mahali ambapo barabara inakunja au kupinda lakini *kata kulia* katika tungo Na. 22 ina maana ya kuelekea upande wa kulia. Kitenzi hiki pia kinaonekana kuchanua dhana ya kupunguza. Kinachopunguzwa pia hutegemea nomino iliyotumika sambamba na kitenzi hicho na muktadha wa kimatumizi katika tungo. Tungo zifuatazo zinadhihirisha hilo:

23. Mara nyingine tunafeli sio kwa sababu hatuna akili bali walimu **wanatukata alama** zetu.
24. Mi nashangaa **wamenikata mshahara** bila hata taarifa.

Katika tungo hizi, kitenzi KATA kinabeba dhana ya kupunguza, kinachopunguzwa ni alama katika tungo Na. 23 na mshahara katika tungo Na. 24. Kitenzi hiki pia kinaweza kutumika sambamba na nomino ambazo ni viungo vya binadamu na kuchanua maana tofauti na ile maana ya msingi ya kitenzi hicho. Tazana tungo zifuatazo, kwa mfano:

25. We mwache tu aendeleo kunisengenya ipo siku **nitamkata ulimi**.
26. Tangu siku hiyo nilipomweleza ukweli kuwa simtaki tena, **alikata mguu** hapa nyumbani kwangu.

Katika hali ya kawaida tunaweza kutenganisha viungo vya mwili kama vile ulimi na mguu kwa kutumia vifaa vyenye ncha kali (Taz. tungo Na. 2 hapo juu). Lakini maana hiyo siyo inayochanuzwa katika tungo hizi. *Kata ulimi* katika tungo Na. 25 ina maana ya kumfanyia mtu kitendo kitakachomfanya aache tabia hiyo ya kusengenya. *Kata mguu* katika tungo Na. 26 ina maana ya kuacha kutembelea mahali fulani. Ruwaza hii inajitokeza pia katika tungo zifuatazo:

27. Tabasamu ilijaza midomo, na ushwari wa haiba kwa ujumla ukamtokezea na kungusa kila **aliyemkata macho** (Riwaya ya *Walenisi*, Uk. 210).
28. Akiwa njiani usiku huo akirudi nyumbani peke yake, alimsikia Tabu **akikata roho** mgongoni mwake (Riwaya ya *Walenisi*, Uk. 185).

29. Alianza kujisikia kichefuchefu na **tumbo** likaanza **kumkata** (Riwaya ya *Siku za Mwisho wa Uhai Wangu*, Uk. 28).

Kwa kuzingatia matumizi ya kitenzi KATA katika tungo hizi, ni wazi kuwa kitenzi hicho hakina maana ya kutenganisha viungo vya binadamu kama macho, moyo na tumbo, bali kinapata dhana tofauti kwa kila tungo. *Kumkata mtu macho* katika tungo Na. 27 ina maana ya kumtazama mtu kwa lengo la kumpa ujumbe fulani kwa ishara. *Kukata roho* katika tungo Na. 28 ina maana ya kutokwa na uhai, na *kukata tumbo* katika tungo Na. 29 ina maana ya kupata maumivu makali ya tumbo. Kitenzi hiki huweza kuambatana na nomino *kamba* kuchanua maana tofauti na maana ya msingi ya kitenzi hicho. Tazama data ifuatayo:

30. Ile ajali ilikuwa balaa maana dereva **alikata kamba** palepale.

Katika hali ya kawaida kamba inaweza kutenganishwa kwa kutumia kifaa chenye makali kama vile kisu. Lakini katika muktadha huu, *kukata kamba* ina maana ya kutokwa na uhai. Maana hii inafanana na ile inayochanuzwa katika tungo Na. 28 hapo juu. Kitenzi hiki pia kilionekana kuwa na uwezo wa kuchanua maana nyingine nyingi kutegemea na muktadha wa matumizi yake na nomino zilizoambatana na kitenzi hicho kama inavyoonekana katika tungo zifuatazo:

31. Ni kweli tunajivunia kuadhimisha miaka hamsini ya Uhuru lakini huku Watanzania wakiwa **wamekata tamaa** ya maisha kutokana na ugumu wa maisha (Gazeti la *Tanzania Daima*, tarehe 10/12/2011, Uk. 3).
32. Ghafila nikastuka na kuanza kuhema kwa kasi huku nikitetemeka, Levina mimi kumbe ilikuwa ni ndoto tena nilikuwa nikiota nipo na marehemu Penina kule msituni, **usingizi ukanikata** na kuanza kuangaza kila upande (Gazeti la *Mwananchi*, tarehe 24/12/2011, Uk. 6).
33. Nia yake afike Fumba. Huko hatakosa chombo kitakachomvusha na kumfikisha angalau hapo Bagamoyo na kuanzia hapo **akate mbuga** kwelikweli aelekee kokote kule ambako maisha yake yatahifadhiwa (Riwaya ya *Walenisi*, Uk.124).
34. Naye kuangalia hivi, loo! Choo kikamwisha! Hivi ndivyo msemu wa **kukatwa choo**, ulivyozuka (Riwaya ya *Walenisi*, Uk.159).
35. Beki wa Kilimanjaro Stars, Juma Nyoso **akimkata chenga** mshambuliaji wa Uganda, Emanuel Okwi, wakati wa mechi ya Nusu fainali ya Kombe la Chalenji iliyochezwa jana kwenye

Uwanja wa Taifa jijini Dar es salaam, (Gazeti la *Mwananchi*, tarehe 9/12/2011, Uk. 24).

Kutokana na data yetu hapo juu, imethibitika kwamba, kitenzi KATA kinachanua maana tofauti katika kila tungo kutegemea na jinsi kitenzi hicho kilivyotumika katika tungo na nomino iliyoambatana nacho. *Kata tamaa* katika tungo Na. 31 ina maana ya kukosa matumaini na *kata usingizi* katika tungo Na. 32 ina maana ya kuishiwa usingizi baada ya kushtuka kutoka usingizini. Aidha, *kata mbuga* katika tungo Na. 33 ina maana ya kukimbia mbio ilhali *kata choo* katika tungo Na. 34 ina maana ya kushindwa kupata haja kubwa. *Kata chenga*, katika tungo Na. 35, ina maana ya kumkwepa mpinzani katika mchezo ili upate nafasi ya kupita. Katika tungo zote zilizowasilishwa katika sehemu hii ile maana ya msingi ya kutenganisha kitu kwa kutumia kitu chenye ncha kali (taz. § 4.0) haijitokezi tena bali maana mpya huchanuzwa kutegemea na nomino iliyoambatana na kitenzi hicho na muktadha wa tungo ambamo kitenzi hicho kimetumika.

6.0 Sababu za Mabadiliko ya Maana ya Kitenzi KATA

Mabadiliko ya maana katika kitenzi KATA hayatokei katika ombwe bali yanatokana na sababu mbalimbali. Kwanza kabisa, kwa mujibu wa data iliyowasilishwa hapo juu, imebainika kuwa mabadiliko ya maana ya kitenzi KATA yanasababishwa na mwambatano wa kitenzi hicho na nomino. Kitenzi hiki kinaonekana kuwa na sifa sawa na ile inayoelezwa na Jerspersen (1965), Miyamoto (2000), Pauwels (2000), Newman na Rice (2004), Fazly na wenzie (2005), na Samvelin na wenzie (2011) kuhusu dhana ya kitenzi chepesi. Dhana hii inatumika kurejelea vitenzi ambavyo kwa kawaida vina muundo wa kitenzi na nomino (T+ N) unapotumika ili kutoa maana kamili. Butt (2003) na Dongjin (2011) wanatoa mifano ya vitenzi vyenye muundo huo katika lugha ya Kiingereza kuwa ni pamoja na *have a rest, take a walk* na *give a sigh*. Hivyo kitenzi chepesi ni kitenzi ambacho nguvu yake ya kuchanua maana hutegemea maneno mengine yaliyoambatana na kitenzi hicho, hususan nomino. Maana za kitenzi hutegemea kijalizo kilichotumika sambamba na kitenzi hicho kama ilivyoonekana katika mjadala wa hapo juu kuhusiana na kitenzi KATA. Nomino katika muundo huo ndio huamuru maana itakayobebwa na kitenzi hicho (Miyamoto, 2000). Hali hii hupelekea vitenzi hivyo kubadilika kimaana. Samvelin na wenzie (2011) wanafafanua kuwa vitenzi vyepesi vina sifa ya kipolisemia, yaani vina uwezo wa kuchanua maana nyingi. Maana hizo haziwezi kuainishwa bila kuhusisha vijalizo vyake.

Licha ya sababu hiyo, katika mjadala huu imebainika kwamba matumizi ya vitenzi hivi katika muktadha wa tungo husababisha vitenzi hivyo kubadilika

kimaana. Katika muktadha wa tungo mbalimbali imeonekana kuwa kitenzi kinaweza kuwa kilekile na nomino ileile lakini muktadha wa tungo ukasababisha maana hizo kubadilika, kama inavyojitokeza katika tungo zifuatazo:

36. Hizi ni baadhi tu, kati ya meseji nyingi za wasomaji wangu nimelazimika kuziweka hadharani ili kuwafikishia ujumbe wote waliotajwa humo na kama wana la kuchangia, ikibidi wafanye hivyo ili **kukata kiu zao** (Gazeti la *Tanzania Daima*, tarehe 11/12/2011, Uk. 6).
37. Alitamani tone la maji limdondokee walau **akate kiu yake** (Riwaya ya *Haini*, Uk. 99).
38. Kabla hajamaliza aliyotaka kuyasema, **kauli yake ikakatwa** na sauti ya ule mlio wa ukuta (Riwaya ya *Walenisi*, Uk. 52).
39. Alipofika alimkuta tayari **ameshakata kauli** (Riwaya ya *Siku za Mwisho wa Uhai Wangu*, Uk. 99).

Katika tungo hizi, kitenzi KATA kimetumika sambamba na nomino *kiu* na nomino *kauli* lakini kinapata dhana tofautitofauti kutegemea na muktadha wa matumizi ya kitenzi hicho katika tungo inayohusika (Taz. § 5.0 kwa ufafanuzi zaidi).

Sababu nyingine ya mabadiliko ya maana kama ilivyojitokeza katika mjadala wa makala haya ni sababu ya kisanaa. Sababu hii ilielezwa na watafitiwa kuwa inajitokeza zaidi katika kazi za fasihi na kwenye baadhi ya matini za magazetini. Vitenzi vinaweza hutumiwa kisanaa ili kumfanya msikilizaji au msomaji kuwa na mtazamo au hisia fulani juu ya kile kinachosemwa. Kwa kawaida maneno hutumika kisanaa kama mbadala wa maneno mengine ambayo yanaonekana kuwa ni ya kawaida ili kuleta mvuto kwa msikilizaji au msomaji. Tazama matumizi ya kitenzi hiki katika tungo Na. 40 na maneno mbadala katika tungo Na. 41:

40. Lakini sasa sisi watu wa Tanganyika tumekwishakuonyesha nguvu yetu. Kwa njia ya TANU tumetumia nguvu zetu, kwa kufanya hivyo, **tumeikata minyororo** iliyokuwa inatuzuia kusonga mbele (Gazeti la *Mwananchi*, tarehe 9/12/2011, Uk. 1).
41. Lakini sasa sisi watu wa Tanganyika tumekwisha kuonyesha nguvu yetu. Kwa njia ya TANU tumetumia nguvu zetu, kwa kufanya hivyo, **tumeondoa vikwazo** viliyokuwa vinatuzuia kusonga mbele.

Katika tungo Na. 40 maana iliyopo kwenye maneno *tumeikata minyororo* inaweza kuelezwa kwa maneno ya kawaida *kuondoa vikwazo* kama inavyojitokeza katika tungo Na. 41. Katika tungo Na. 41 hatupati hisia na mvuto kama ilivyo kwa tungo Na. 40. Hii ni kwa sababu matumizi ya kitenzi KATA kisanaa huleta mvuto na hisia kuliko maneno ya kawaida yasiyo na vionjo vya kisanaa yanayochanua maana ileile. Matumizi haya ya kisanaa husababisha maana ya msingi ya kitenzi hicho kubadilika.

Sababu nyingine ni ya kisaikolojia. Mabadiliko ya maana ya kitenzi KATA (na vitenzi vingine) huchochewa na mahitaji ya kisaikolojia ya binadamu. Kwa kawaida binadamu hapendi kuifikirisha au kuichosha akili yake kwa kutafuta istilahi au msamiati mwafaka kwa dhana anayotaka kueleza. Hivyo, matumizi ya neno kisanaa hurahisisha mchakato wa mawasiliao kwa kutumia umbo moja la kiisimu kutolea taarifa nyingi. Wazungumzaji wa lugha ya Kiswahili hutumia kitenzi hiki kurejelea matendo kadha wa kadha. Tabia hiyo husababisha maana ya msingi ya kitenzi hicho kubadilika. Sababu nyingine, kwa mujibu wa watafitiwa, ni matumizi ya kirejesta. Rejesta ni mtindo wa lugha inayotumika mahali penye shughuli fulani ambayo ni tofauti na lugha ya kawaida (Masebo na Nyangwine, 2007). Watafitiwa walieleza kuwa, maana mbalimbali za kitenzi KATA hubadilika kutegemeana na mahali au shughuli mbalimbali ambazo hufanyika katika jamii na hivyo kutofautisha mitindo mbalimbali ya lugha. Kwa mfano, kutokana na data yetu hapo juu tunaweza kubaini mitindo ya lugha kama vile lugha ya kisheria au lugha ya mitaani. Lugha ya kisheria inajibainisha katika tungo kama *kata rufaa* na lugha ya mitaani inajidhihirisha katika tungo kama *kata kamba*. Namna watumiaji wa lugha wanavyotofautisha lugha, hutegemeana na mahali au shughuli inayofanyika. Hali hii huvifanya vitenzi mbalimbali kubadilika kimaana kwa kupata maana nyingine za ziada.

7.0 Athari za Mabadiliko ya Maana ya Kitenzi KATA

Mabadiliko ya maana za maneno ya lugha huweza kuifanya maana ya neno linalohusika ipanuke au ifinyazwe, ipande au ishuke hadhi yake (Ullmann, 1962). Kupanuka kwa maana kunafasiliwa kuwa ni uwezo wa neno kuongeza virejeleo vyake au mawanda yake ya kimatumizi, na kufinyazwa kwa maana kunafasiliwa kuwa ni kupungua kwa mawanda ya kimatumizi au virejeleo vya neno husika (Ullmann, 1962; Schlauch, 1967 na Yule, 1996). Aidha, neno hupanda thamani pale linapotoka katika mtazamo hasi kwenda chanya na kupungua thamani hutokea pale neno linapotoka katika mtazamo chanya kwenda hasi (Taz. Ullmann, 1962; Schlauch, 1967; Katamba na wenzie, 1996; Stewart na Nathan, 1998; Radford na wenzie, 2002; Crystal, 2003 na Campell, 2004). Mtazamo wa jamii na matumizi ya neno linalotuhusika husababisha kupanda au kushuka thamani yake. Mabadiliko ya maana ya kitenzi KATA

husababisha maana za kitenzi hicho kupanuka. Imeonekana wazi kwamba kitenzi hiki kimekuwa na uwezo wa kuchanua maana nyingi za ziada, kando na ile maana ya msingi huku kitenzi hicho kikiendelea kutunza maana yake ya msingi kama sehemu ya maana zake. Maana zilizoelezwa katika makala haya ni kutoka katika sampuli chache zilizotumiwa. Hii ina maana kwamba maana za ziada za kitenzi hiki zinaweza kuwa nyingi zaidi ya zile zilizoainishwa katika utafiti huu.

Athari nyingine ya mabadiliko ya maana ya kitenzi hiki ni kuwa maana za ziada zinaifanya maana ya msingi ipauke au ichakae. Kitenzi hiki hutumiwa zaidi kurejelea maana za ziada kuliko maana yake ya msingi. Wijaya na Yeniterzi (2011) wanaeleza kuwa maana za ziada huweza kupata mashiko zaidi na hivyo, kutumiwa zaidi na wazungumzaji kuliko ile maana ya msingi. Hali hii husababisha maana ya msingi ya maneno ya lugha ipauke au ichakae.

8.0 Hitimisho

Makala haya yamejaribu kuweka wazi tabia ya kisemantiki ya kitenzi KATA, katika kubadilika kimaana. Imebainika kwamba, maana ya msingi ya kitenzi hiki huongezewa maana nyingine nyingi za ziada kutokana na sababu mbalimbali. Mabadiliko ya maana ya kitenzi hiki hutokana na mwambatano wa kitenzi hicho na nomino pamoja na miktadha ya kimatumizi ya kitenzi hicho katika tungo. Aidha, sababu nyingine ni za kisaikolojia, kisanaa na matumizi ya kirejesta. Athari za mabadiliko ya maana ya kitenzi hiki ni kupanuka kwa maana na kuzifanya maana za msingi za vitenzi hivyo zipauke au zichakae. Kwa upande mwingine, katika makala haya imebainika kuwa miktadha ya utokeaji wa kitenzi hiki na maana zinazochanuzwa hazina ukomo. Maana nyingi huendelea kuchanuzwa kutegemea na muktadha wa matumizi ya kitenzi hicho. Aidha, makala haya yanapendekeza kwamba, wataalamuu wanaojihusisha na masuala ya lugha, kama vile utungaji wa kamusi, wazingatie matumizi ya maneno ili kupata maana mbalimbali za maneno hayo. Hii ni kwa sababu, kwa kuzingatia matumizi ya maneno katika muktadha wa matumizi yake maana nyingi za maneno zinaweza kuainishwa na kuingizwa katika kamusi husika. Pia, makala yanapendekeza kwamba, kuna haja ya kufanya utafiti zaidi ili kubaini namna vitenzi vingine vya Kiswahili vinavyobadilika kimaana.

Marejeo

- Aitchson J. (2001). *Language Change: Progress or decay?* Toleo la 3 New York, Cambridge University press,
- Aitchson, J. (2003). *Teach Yourself Linguistics*. Toleo la 6 United Kingdom, The McGraw-Hill Companies.
- Akmajian, A., R.A. Demers, A.K. Farmer na R.M. Harnish (2010), *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*, Toleo la 6 London, The Massachusetts Institute of Technology Press.
- Butt, M. (2003). "The Light Verb Jungle" katika <http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/butt/main/papers/harvard-work.pdf> iliyosomwa 12/11/2011, saa 3:46 asubuhi.
- Bynon, T. (1990). *Historical Linguistics*. New York: Cambridge University Press.
- Campbell, L. (2004). *Historical Linguistics: An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Crowley, T. (1998). *An Introduction to Historical Linguistics* Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, A. (2004). *Meaning in Language: an Introduction to Semantics and Pragmatics*, Toleo la 2 New York: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of Language*, New York, Cambridge University Press. Toleo la 2.
- Dongjin, W. (2011). "Language Transfer and the Acquisition of English Light Verb + Noun Collocations by Chinese" in *Chinese Journal of Applied Linguistics*, Juz. 34, Na. 2, uk. 107-125.
- Fazly, A., R. North na S. Stevenson (2005). "Automatically Distinguishing Literal and Figurative Usage of Highly Polisemous Verbs" katika <http://acl.ldc.upenn.edu/W/W05/W05-1005.pdf> iliyosomwa 27/11/2011 saa 6:28 mchana.
- Fodor, J.D. (1980). *Semantics: Theories of Meaning in Generative Gramma*. London: Harvard University Press.
- Fromkin, V., R. Rodman na N. Hyams (2011). *An Introduction to Language*, Toleo la 9.USA, WADSWORTH CENGAGE Learning.
- Hjelmslev, L. (1970). *Language: an Introduction*, kimetafsiriwa na F.J. Whitfield, London: University of Wisconsin Press.
- Hollmann, W.B. (2009), "Semantic Change", katika *English language: description, variation and context*, Basingstoke, Palgrave MacMillan.
- Hudson, G. (2000). *Essentia Introductory Linguistics*, United Kingdom, Blackwell Publishing.
- Jerspersen, O. (1965). *A Modern English Grammar on Historical Principles*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Katamba, F., W. O'Grady na M. Dobrovolsky (1996), *Contemporary Linguistics: An Introduction*. London: Clark Pitman Ltd.
- Kihore, Y.M. (2004). "Masuala ya Kisarufi katika Magazeti ya Mitaani ya Kiswahili-Tanzania" katika *Swahili forum*, Toleo la X1.

- Kothari, R.C. (2008). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delh: New Age International (P) Limited Publishers.
- Lehmann, W.P. (1963). *Historical Linguistics: an Introduction*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Lyons, J. (1987). *Semantics*. New York: Cambridge University Press.
- Masebo, J.A. na N. Nyangwine (2007). *Nadharia ya Lugha ya Kiswahili Kidato cha 5 na 6*. Dar es Salaam: Nyambari Nyangwine Publishers.
- Miyamoto, T. (2000). *The Light Verb Construction in Japanese: The Role of the Verbal Noun*. Amterdam, John Benjamins.
- Mkangi, K. (2004). *Walenisi*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Mkude, D. J. (1995). *Towards Semantic Typology of the Swahili Language*. Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA).
- Monnelly, S. (2005). "A psycholinguistics and Corpus- based analysis of Language Change" katika https://www.scss.tcd.ie/undergraduate/bacsll.no-longer-in-se/bacsll_web/monnelly0405.pdf iliyosomwa tarehe 24/05/2012 saa 12:44 mchana.
- Newman, J. na S. Rice (2004). "Patterns of Usage for English SIT, STAND, and LIE: A Cognitively Inspired Exploration in Corpus Linguistics" katika *Cognitive Linguistics*, Juz. 15 kur.351-396.
- Palmer, R. M. (1976). *Semantics*. Toleo la 2 London, Cambridge University Press.
- Pauwels, P. (2000). *Put, Set, Lay and Place: A Cognitive Linguistic Approach to Verbal Meaning*. Munich: Lincom.
- Pickering, M.J. na S. Frisson (2001). "Processing Ambiguous Verbs: Evidence from Eye Movements", katika *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, Juz. 27/2, kur. 556-573.
- Poole, S. C. (1999). *An Introduction to Linguistics*. New York: Palgrave Publishers Ltd.
- Radford, A., M. Atkison, D. Britain, H. Clahsen na A. Spencer (2002). *Linguistics: An Introduction*. Toleo la 4. UK: Cambridge University Press.
- Riemer, N. (2010). *Introducing Semantics*, New York, Cambridge University Press.
- Samvelian, P., L. Danlos, B. Sagot (2011). "On the Predictability of Light Verb" 30th *International Conference on Lexis and Grammar*, Toleo la 1-29.
- Sapir, E. (1949). *Language: an Introduction to the Study of Speech*. London, Hart-Davis.
- Shafi, A. (2003). *Haini*. Nairobi, Longhorn Publishers.
- Shigongo, E.J. (2002). *Siku za Mwisho wa Uhai Wangu*. Dar es Salaam: Global Publishers na General Enterprises LTD.
- Shukla, S. na J.C. Linton, (2006). "Language Change", Katika *An Introduction to Language and Linguistics*. New York: Cambridge University Press.
- Schlauch, M. (1967). *Language and the Study of Language today*. London: Oxford University Press.

- Sterwart, T.W. na J.R.V. Nathan (1998). *Language Files: Materials for an Introduction to Language and Linguistics*. Columbas: The Ohio State University Press.
- Tobing, S.S. (2010). *Semantic Change and Meaning Shift analysis on Film Making Terms*, Tasnifu ya Strata 1 Digrii ya Isimu Chuo Kikuu cha Diponegoro .
- TUKI. (2004). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*, Dar es Salaam: Oxford University Press.
- Ullmann, S. (1957). *The Principles of Semantics*, Oxford, Basil Blackwell.
- Ullmann, S. (1962). *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wijaya, D.T. na R. Yenitererzi (2011). *Understanding Semantic Change of Words Over Centuries*. United kingdom: Glasgow.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*, kimetafsiriwa na G.E.M. Anscombe. England: Blackwell.
- Yule, G. (1996). *The study of Language*. Toleo la 2 Cambridge: Cambridge University Press.
- Zahid, S. (2012). "Semantic Change in Urdu" in *Canadian Center of Science and Education* Juz. 8, Na. 2 kur. 164-170.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. The Mouton: Hague, Paris.

Magazeti

Magazeti ya *Mwananchi*, *Tanzania Daima*, Kiu na *Risasi* yaliyochapishwa kuanzia tarehe 21/11/2011 mpaka tarehe 24/12/2011.